

2.3 Петро ГУСАК. ЕТИМОЛОГІЧНА ГЕРМЕНЕВТИКА ЯК КЛЮЧ ДО РОЗУМІННЯ ДАТУВАННЯ ТЕКСТУ (на прикладі легенди про Сіма, Хама і Яфета: Бут. 9: 18-27)

У статті йдеться про етимологічну герменевтику власних імен як метод визначення приблизного датування тексту, а також – змісту тексту та наміру його авторів чи редакторів. Автор статті ілюструє цей метод на прикладі етимологічного аналізу власних імен персонажів легенди про Сема, Хама і Яфета (Бут 9:18-27) й приходить до висновку, що їхня етимологія – грецька, а відтак легенду потрібно датувати елліністичним періодом. Вона була витворена для правового обґрунтування перебування Ізраїля на землях завойованих народів Ханаана. Водночас автор готовий визнати, що грецька етимологія згаданих власних імен вторинна й похідна, якщо фахівці з давньоєврейської мови й Старозавітної біблеїстики доведуть, що їхня семітська етимологія – давніша за грецьку.

Ключові слова: етимологічна герменевтика, власні імена персонажів Біблії, етимологія імені Ноя і його синів, грецька етимологія імен.

The article deals with etymological hermeneutics of proper names as method of determining of approximate dating of a text, as well as of its content and intention of its authors or editors. The author of the article illustrates this method on example of an etymological analysis of proper names of personages of the legend about Shem, Ham and Japheth (Gen 9, 18-27), and draws the conclusion, that their etymology is Greek, therefore one needs to date this legend with Hellenistic periode, and it was created in order to give a legal basing for dwelling of Israel on the territories of conquered peoples of Canaan. At the same time, the author is ready to admit, that the Greek etymology of the mentioned proper names is secondary and derived, if the specialists in the brances of the Old Hebrew and the Old Testament Bible Science would prove, that a Semitic etymology of the mentioned proper names is more ancient, than the Greek one.

Етимологічний аналіз лексем, які зустрічаються в тексті, особливо власних імен і топонімів – там, де він можливий, – дозволяє встановити їхню мовну приналежність, поняттєве значення, з якого вони були утворені, а зрештою їхнє геокультурне походження й опосередковано, через аналіз вжитку лексичних пластів і стилістики – приблизне датування тексту, у якому вони зустрічаються, або приблизний час внесення їх у текст внаслідок пізніших редакцій. Він допомагає також з'ясувати зміст тексту та намір автора. Усе це разом я називаю *етимологічною герменевтикою*.

Спробуємо застосувати її до тексту, згаданого у заголовку. Розгляньмо спершу грецький текст, як ми його зустрічаємо у Септуагінті: «18. Ηζαλ δε νηπινηΝσε νηεμαϊζν ληεοεθ ηεο θηβσηνπ Σεκ Χακ Ιαθεζ. Χακ ελ Ησηεξ Χαλααλ. 19. ηξειρ νπινηειρηλ νηπινηΝσε· αΗν ηηπιρλ διφζΗαξεζα λ εΗηΗαζαλ ηελ γελ. 20. Καηεξ μαην Νσε αλζξσΗνο γεσξγ νο γεο θαηεθπηεπζελ ακΗεισλα. 21. θαηεΗφλ εθ ηηπ νηλνπ θαηεκεζπζζε θαηεγπκλσζε ελ ησ νηφσ απηηπ. 22. θαηειφελ Χακ ν Ησηεξ Χαλααλ ηελ γπκλσζηηλ ηηπ Ησηξνο απηηπ θαη εμαϊζσλ αλεγγεηε λ ηηπ δπζηηλ αδειθνηπ απηηπ εμσ. 23. θαηη αβνληεο Σεκ θαη Ιαθεζ ην καηηηλ εΗαζειην εΗη ηα δπν λσηα απησλ θαη εΗνξεπεζεζαλ νΗηζνν θαλσο θαη ζπλεθαιπζα λ ηελ γπκλσζηηλ ηηπ Ησηξνο απηησλ, θαη ην ΗξνζσΗνλ απηησλ νΗηζο θαλεα, θαηηηελ γπκλσζηηλ ηηπ Ησηξνο απηησλ νπθ εηφνλ. 24. εμελεζε λ δε Νσε αΗν ηηπ νηλνπ θαηεγλσ νζα εΗνφξε λ απησ ν πηγο απηηπ ν λεσηεξνο, 25. θαη εηφελ ΕΗφθαηαξαηηνο Χαλααλ· Ησρ νηθεηο εζηηη ηηπ αδειθ νπ απηηπ. 26. θαη εηφελ Επινγεηηνο θπζηηνο ν ζενο ηηπ Σεκ θαη εζηηη Χαλααλ Ησρ απηηπ. 27. Ηιαηπιαηην ζενο ησ Ιαθεζ θαη θαηηηεζα ησ ελ ηηπ νηφνπ ηηπ Σεκ, θαηηελεζε ησ Χαλααλ Ησρ απηησλ» (Γελ 9: 18-27) [1, 13].

В українському перекладі: «18. Були ж сини Ноя, ті, що вийшли з ковчега Сем, Хам, Яфет; Хам був батько Ханаана 19. три оці є сини Ноя; від цих поширилися [люди] на всю землю 20. і почав Ной [бути] чоловік землероб землі, і насадив виноградник 21. і випив вина, і сп'янів, й обнажився у домі своєму 22. і побачив Хам, батько Ханаана, наготу батька свого, і вийшовши, сповістив двом братам своїм назовні 23. і взявши Сем і Яфет одягу, поклали на дві спини свої, і вирушили, повернувшись спинами, й разом покрили наготу батька свого, повернувши лице своє дозаду, і нагоди батька свого не побачили 24. протверезився же Ной від вина, і дізнався, що вчинив йому син його молодший 25. і сказав: проклятий Ханаан, хай буде раб домашній братам своїм 26. і сказав: благословенний Господь Бог Сема, й нехай Ханаан буде рабом його 27. нехай поширить Бог [володіння] Яфету, й нехай [він] живе в домах Сема, і нехай стане Ханаан рабом їх» (Бут. 9:18-27. Переклад мій – П.Г.).

Візьмімо до уваги етимологію власних імен, які зустрічаються у цьому тексті. Імена синів Ноя Σεκ, Χακ, Ιαθεζ виявляють чітке грецьке походження. Σεκ є однокореневим зі ζεκα – знак, знамення (пор. зі ζεκεηνλ – знак, відзнака) [3, 1128] і в цьому тексті означає: «відзначений». На користь такого трактування промовляє його згадування першим в переліку (вірш 18), а отже – найстаршим. (У вірші 24 Χακ виразно названий «молодшим», а в переліку імен синів він згаданий другим після Сема). Також, на користь такого трактування імені Σεκ промовляють вірші 26-27, у яких Ной благословить Бога Семового й бажає Яфетові жити в його домах. Ім'я Χακ однокореневе зі словами, які в давньогрецькій мові збереглися тільки як прислівники: ρακαδε – на землю; ρακαζελ – від землі; ρακαη – на землі (ця словоформа є архаїчним місцевим відмінком) [3, 1337]; [5, 1763]. Можна припускати, що ці прислівники походять від не збереженого в писемних пам'ятках давньогрецького слова

рака – земля. (Пор. з ρζσλ – земля в значенні «країна», «територія проживання»; лат. *humus* – земля). Така етимологія імені Хак чітко вказує на його значення в досліджуваному тексті: «землероб». Ім'я Ιαθεζ (беручи до уваги чергування θ і Ϝ в словоформах) виводиться з дієслова πρῆσι – кидаю, метаю (стріли) [3, 619]. Й. Х. Дворецький наводить ще одне слово, з яким ім'я Ιαθεζ виглядає однокореневим: πρῆσιος – стрілець, щоправда з іншою, але теж суто грецькою етимологією: від πρῶ – стріла, дротик, + αθηεκῆ – метаю, пускаю, кидаю [4, 808]. Таким чином, ім'я Ιαθεζ в досліджуваному тексті означає «стрілець», «лучник» (а збірно – кочові народи, основною ударною силою яких була кіннота лучників). Окрім того, воно виявляє однокореневу спорідненість з іменем, що його мав персонаж грецької міфології титан Ιαφεηνος, який у цій міфології вважався прабадьком людського роду [3, 619], що співзвучно з трактуванням Яфета як прабадька групи народів у Книзі Буття (Бут. 10:2-5) та в Першій Книзі Хронік (1Хр 1: 5-7).

Грецька етимологія імені самого Ноя – Νοε – не така очевидна. Але можна припускати, що воно споріднене з архаїчним написанням λυνο (в аттичному діалекті: λυλο – «ум» як цілісна пізнавальна здатність особи й осідок мудрості, на відміну від «раз-ум» як аналітичного інтелекту) [3, 851]. Можна припускати, що два омікрони (νν) тут дали контракцію не в дифтонг νλ, як в аттичному діалекті, а в омегу (σ). Таким чином, ім'я Νοε означало б «умний»: чоловік, який второпно послухав наказу виготовити ковчег і так врятував людський рід від потопу (пор. Бут. 6:14-8, 22).

Цікавою під цим оглядом є етимологія імені Хамового сина Χαλααλ. Хоча на перший погляд воно не виявляє грецького кореня, то все ж, як припущення – на рівні певного типу прамови, яку ще потрібно реконструювати, і яка, згідно з цим припущенням, передувала розділенню на давньогрецьку (загальніше – на індоєвропейські) і мови автохтонних народів Близького Сходу (підгрупою яких є семітські мови), – корінь ραλα співзвучний з грецьким ρακα – земля. Я вбачаю його спорідненість з картульським (грузинським) словом ϣᵇბ [qana] – поле. Отже, семантично ім'я Χαλααλ було б споріднене з ім'ям його батька Хак і збірно означало б країну і/або народи землеробів. Цьому відповідає й географічне розташування Ханаана на родючих хліборобських територіях, відомих як «Родючий Півмісяць» (англ.: Fertile Crescent) [11, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/205250/Fertile-Crescent>]

Отож, якщо подана мною грецька етимологія власних імен слухна, то розповідь про про Сема, Хама і Яфета (Бут. 9:18-27) виявляється пізньою інтерполяцією, яку потрібно датувати елліністичним періодом (334 – 30 до Р. Хр.), і всі згадки про Хама в тесті Танаку є результатом пізнішої редакції (див.: Бут. 5:32; Бут. 6:10; 13; Бут. 7:13; Бут. 10:1; 6; 20; 1Хр 1: 4; 8; 1Хр. 4:40; Пс. 77 (78): 51; Пс. 104 (105):23; 27; Пс. 105 (106): 22). Таким чином, розповідь про Сема, Хама і Яфета виявляється

ідеологічною легендою, призначеною обґрунтувати перебування народу Ізраїля на землі Ханаана і підлегле становище народів Ханаана по відношенню до нього. Я можу припускати, що потреба у такій легенді виникла саме тоді, коли Ізраїль перебував у сусідстві імперій Птолемеїв і Селевкідів, вів війни з останньою (Маккавейські війни, 175–135 до Р.Хр.) й тому було необхідно обґрунтувати правове пов'язання Ізраїля з територіями, що їх він займав з часу переходу Йордану і завоювання Ханаана Єшуа, сином Нуна (біля 1200 до Р.Хр.). Для цього було потрібно вивисити власного родоначальника (Σεκ – «знак», «відзначений», в розповіді представлений як найстарший син) й кинути прокляття на родоначальника тих, чю територію зайняв Ізраїль. Прокляття мало би бути правовою підставою для зайняття територій, майже тисячолітнього проживання на них, як і для підлеглого становища («нехай Ханаан буде рабом його» – Бут. 9:26) автохтонних народів. Як підставу для прокляття було обрано одне з найважчих порушень Заповіді пошани до батька й матері (Вих. 20:12; Втор. 5:16) – відкриття наготи батька свого (Лев. 18:7). Вчинок Хама мав би бути *argumentum ad hominem* і в тогочасній культурі викликати особливе обурення читачів. А оскільки етимологічне пов'язання імені Хак зі збірною назвою країни Χαλααλ для тодішніх читачів не було очевидним, то в розповіді Ной проклинає не прямого винуватця – Хама, а його четвертого сина – Ханаана. (Мабуть недаремно Євангеліє від Йоана, яке в доктринальному плані чітко протиставляється Старозавітному Юдаїзмові (для демонстрації цього потрібна би була окрема стаття з Новозавітної біблеїстики, написана фахівцями у цій галузі), описує перетворення води у вино як перше чудо Ісуса Христа саме у Καλα ηεο Γαλιλαζαο – Кані Галилейській (див. Йов 2:1-11), де Καλα (див. картульське қал [қана] – поле), беручи до уваги чергування θ та ρ у словоформах, – однокореневе з Χαλααλ (пор. англійське написання: Сапаан, німецьке: Капаан) – місто/країна землеробів. Творячи перше чудо в Кані Галилейській, Ісус Христос знімає таким чином прокляття із землеробів, що його кинули на них автори легенди про Сема, Хама і Яфета). Водночас легенда «м'яко», вже без обернення в рабство, підпорядковує наймолодшого Ноевого сина Яфета Семові («нехай [він] живе в домах Сема» – Бут. 9:27). Це вочевидь пояснюється необхідністю для Ізраїля заручитися підтримкою сусідніх кочових народів – в якості союзників і/або воїнів-найманців.

Мені відома семітська (в загальноприйнятому у філології значенні – як означення групи мов) етимологія імен Сем, Хам, Яфет, Ной і Ханаан: Сем (שם, *Шем*, буквально `імя`, в переносном значенні `слава`) [10, <http://www.eleven.co.il/article/13803>]; *sūmi* – син, ім'я, назначений, вшанований, святий [9, 1194]; Хам (חם) [10, <http://www.eleven.co.il/article/14430>]; *hm* – теплий, гарячий, або від єгипетського *keme* – чорнозем (якщо ця етимологія правильна, то вона теж промовляє на користь датування легенди елліністичним періодом:

запозичення з єгипетської мови в грецьку могло відбутися тільки після завоювання Єгипту Александром Македонським – П.Г.) [7, 31]; Яфет (יָפֶֿתֿ, *Иефет*), [10. - <http://www.eleven.co.il/article/15249>]; *yph* – вірний, гарний; єгипетське *keftiu* – острів Крит, єврейське: *yapt Elohim leyeperet* – нехай Елогім поширить; *pty* – бути просторим, широким [7, 641]; Ной (נֹחַ, *Ноах*) [10, <http://www.eleven.co.il/article/13006>] єврейське: *noah* – від кореня дієслова *nwh* – спочити, осісти; *nh* – принести потіху; *nhm* – той, хто приносить потіху [8, 1123]; Ханаан (כְּנַעַן, *Кна'ан*) [10, <http://www.eleven.co.il/article/14438>]; *kenaan* – від аккадського *ki na ah num* – земля язичників. Семітське *kn* – гнути(ся) (перед завойовниками – пор. англійське *knee*, або географічно – як вигнута смуга землі, «півмісяць» – П.Г.), + *n* – Захід. Е.А. Speiser запропонував етимологію *kinahhu*: темно-синій або пурпуровий одяг (від грец. θαλαυο – темно-синя сталь [3, 737]) [6, 828].

Однак, існує цілий ряд понять, без яких немислимий сучасний юдаїзм, що їх було запозичено з грецької мови в елліністичний період. Сюди належать ζπλαγσγε: синагога, дослівно: «сходження разом», від ζпл – разом, докупи + αγσ – йду, веду [3, 1186; 15]; ζπλεδξηλ: синедріон – місце засідання сенату чи суду, дослівно: «зібрання крісел», від ζпл – разом, докупи + εδξα – крісло, лава [3, 1186; 368] (натомість єврейське קַהֲלָה, *санхедрин* [10, <http://www.eleven.co.il/article/13815>] є асимільованим запозиченням з грецької мови в єврейську); νι νθαλζηνο: голокост, дослівно: «цілопалення», від νι νο – цілий + θαφ – спалюю) [3, 879; 650]; ζθελε: намет, скинія [3, 1136] (єврейське *Шекіна* або *Шхіна* (שְׁכִינָה; буквально `пребывание`, `проживание`)) [10, <http://www.eleven.co.il/article/14969>] у значенні «Божа присутність» є асимільованим запозиченням з грецької мови в єврейську). Тому за аналогією я можу припускати, що й імена Сем, Хам, Яфет та Ной є асимільованими запозиченнями з грецької мови в єврейську, де їм були надані змінені єврейські словоформи й нова етимологія (подібно, як словам *Шхіна* та *санхедрін*).

На користь такого припущення промовляє й той факт, що грецькі рукописи та кодекси, які містять легенду про Сема, Хама і Яфета й дійшли до нас, – древніші за єврейські. Наприклад, перші папіруси з грецьким текстом П'ятикнижжя – Кумранські папіруси – датуються II століттям до Різдва Христового [9, 1094]. Всесвітньо відомий ізраїльський вчений Еммануель Тов стверджує, що стабілізація тексту Септуагінти (грецького «Перекладу сімдесятьох» Біблії) відбулася в I – II століттях після Різдва Христового [9, 1097]. Найдавніший рукопис Септуагінти – Синайський кодекс (*Codex Sinaiticus*) датується IV століттям після Різдва Христового [11, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/123927/Codex-Alexandrinus>], а другий після нього – Александрійський кодекс (*Codex Alexandrinus*) – V століттям після Різдва Христового [6, 1069]; [11, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/123927/Codex-Alexandrinus>].

Натомість, доступний зараз Масоретський текст Танаку (Єврейської Біблії) почали опрацьовувати після 500 року після Різдва Христового [8, 593]; найдавніший єврейський рукопис Танаку – Ленінградський кодекс (*Codex Leningradensis*) датується 916 роком після Різдва Христового [11, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/335953/Leningrad-Codex-of-the-Latter-Prophets>], а другий після нього – Кодекс Алеппо (*Aleppo Codex*) – 930 роком після Різдва Христового [11, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/13859/Aleppo-Codex>].

Вважаючи, що етимологія імен Сем, Хам, Яфет та Ной первісно грецька, а тому легенду про них потрібно датувати елліністичним періодом, я не роблю остаточного твердження й залишаю відкритою можливість, що знавці давньоєврейської мови й фахівці зі Старозавітної біблеїстики доведуть, що семітська етимологія цих імен давніша за грецьку. В такому випадку я був би готовий визнати, що їхня грецька етимологія вторинна й похідна.

ПОСИЛАННЯ:

1. Η Παλαια τε Δραζεθε θαρα ηγλο ν' – Septuaginta, id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes, edidit Alfred Rahlfs. – Deutsche Bibelgesellschaft: Stuttgart, 1979. – 941 с.
2. Archaeological Study Bible. An illustrated walk through biblical history and culture (New International Version). – Zondervan: Grand Rapids, Michigan, 2005. – XVII + 2306 с.
3. Вейсман А.Д. Греческо-русский словарь. Репринт V-го издания 1899 г. – Греко-латинский кабинет Ю.А. Шичалина. – М., 1991. – 1370 с.
4. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь. – Том I: от А – до Λ. – М., 1958. – С. 1–1043.
5. Дворецкий И.Х. Древнегреческо-русский словарь. Том II: Μ – Ω. – С. 1044–1905.
6. Freedman, David Noel et al. (ed.). The Anchor Bible Dictionary, volume 1: A – C. – ABD Doubleday: New York, London, Toronto, Sydney, Auckland, 1992. – 1232 с.
7. Freedman, David Noel et al. (ed.). The Anchor Bible Dictionary, volume 3: H – J. – 1135 с.
8. Freedman, David Noel et al. (ed.). The Anchor Bible Dictionary, volume 4: K – N. – 1162 с.
9. Freedman, David Noel et al. (ed.). The Anchor Bible Dictionary, volume 5: O – Sh. – 1230 с.
10. Электронная еврейская библиотека. – <http://www.eleven.co.il/> (12.11.2014).
11. Encyclopedia Britannica. – <http://www.britannica.com/> (12.11.2014).